

POGRANICZE GWAROWE GÓRALSKO-LACHOWSKIE

Niniejsza praca jest próbą wyznaczenia ściślej granicy między Góralami i Lachami w oparciu o konfrontację dzisiejszego przebiegu izoglos gwarowych z liniami granicznymi polskiej Góralstszczyzny, wyznaczonymi przez etnografów na podstawie badanych zasięgów typowego budownictwa ludowego (linia wyznaczona przez Z. Reinfussową na terenie powiatu myślenickiego¹) oraz zasięgu stroju ludowego — północna granica występowania guń góralskich², a także na podstawie wypowiedzi samych mieszkańców badanych wsi, którzy zaliczali siebie do określonej grupy (góralskiej lub niegóralskiej)³.

Teren nazwany przez K. Nitscha *podgórskim*⁴, a przez E. Pawłowskiego *karpacko-podgórskim* lub inaczej *góralsko-lachowskim*⁵ tak od strony etnograficznej, fizjograficznej (a nawet ekonomicznej), jak i dialektologicznej jest wyraźnie zróżnicowany. Różnice obserwuje się nie tylko pomiędzy Lachami a Góralami jako dwoma odrębnymi ugrupowaniami etnicznymi⁶, lecz zauważa się je także, pomimo przeważającej ilości cech

¹ Z. Cieśla Reinfussowa, *Budownictwo ludowe*. [W:] *Monografia powiatu myślenickiego*, Kraków 1970, s. 39—54.

² R. Reinfuss, *Pogranicze krakowsko-góralskie w świetle dawnych i najnowszych badań etnograficznych*, Lud XXXVI 1946, mapa 213; M. Cz. Cholewa, *Stroje ludowe Ziemi Sądeckiej. Rozwój stroju ludowego i jego zasięgi terytorialne*, Kraków 1946; S. Fliżak, *Strój Zagórzan*, Wrocław 1956; Z. Szewczyk, *Strój ludowy* [W:] *Monografia powiatu myślenickiego*, Kraków 1970, s. 171—206.

³ Badania w 27 wsiach powiatu limanowskiego oraz w 6 wsiach myślenickich bezpośrednio sąsiadujących z Limanowszczyzną przeprowadzili studenci SKNJ WSP Kraków w latach 1968—69 oraz autorka, która samodzielnie zebrała materiał z 49 miejscowości pasa podgórsko-karpackiego od Myślenic po Szczyrk w latach 1970—71.

⁴ K. Nitsch, *Próba ugrupowania gwar polskich*, Kraków 1910, s. 23.

⁵ E. Pawłowski, *Podział gwar małopolskich na tle wzajemnych wpływów gwarowych oraz nowych tendencji językowych*, Rozpr. Kom. Jęz., Wrocław. Tow. Nauk. T. VI, 1966, s. 191—202.

⁶ Lachów poza obszarem sądeckim nie można uważać za odrębną grupę etniczną. Z Góralami bowiem sąsiadują Krakowiacy, których na pograniczu nazywa się Lachami. Jedynie w południowo-wschodniej części pasa lachowsko-góralskiego uznaje J. Bystron Lachów sądeckich za grupę etniczną pośrednią między Krakowiakami a Góralami, wy-

wspólnych, w języku zarówno Górali jak i Lachów. Etnografowie w pasie podgórskim, który stał się podstawą dla porównawczych badań dialektologiczno-etnograficznych, wyróżniają kilka grup etnicznych i to zarówno w pasie góralskim, jak i lachowskim⁷. Pod tym względem bardziej zróżnicowany jest obszar góralski, w którym specyficzne warunki geograficzno-ekonomiczne sprzyjały rozwojowi odrębnych treści kultury materialnej oraz duchowej.

Warunki geograficzne, o wiele łatwiejsze u Podgórczan niż u Górali, wytworzyły nie tylko dwa różne sposoby gospodarowania, a tym samym zróżnicowały materialnie mieszkańców pasa podgórsko-karpackiego, lecz również spowodowały powstanie w obu regionach odrębnych właściwości kulturowych, które z kolei stawały się przyczyną częstych konfliktów na tle plemiennym⁸. Górale, pomimo plemiennej wrogości w stosunku do Lachów, uznawali wyższość ich kultury materialnej i często przejmowali ją, szczególnie w pasie wsi pogranicznych. To z kolei wpłynęło nie tylko na zatarcie różnic kulturowych obu odmiennych grup, lecz także na rozluźnienie poczucia przynależności Górali do własnego etnikonu, co dzisiaj wyraża się powstaniem pasa przejściowego góralsko-lachowskiego (najczęściej o kulturze mieszanej), w którym mieszkańcy nie umieją określić swego etnikonu lub uważają się za Lachów, choć sąsiedzi od północy nazywają ich Góralami⁹.

R. Reinfuss i jego poprzednicy zwracali uwagę na to, iż jednym z podstawowych sprawdzianów ustalenia dokładnych granic danej grupy etnicznej jest wykazanie świadomości jej odrębności etnograficznej. Zaś „świadomość własnej odrębności etnograficznej powstaje najczęściej na tle różnic gwarowych, różnic w ubiorze, sposobie zdobywania środków utrzymania lub w odmiennym sposobie budowania osiedli”¹⁰. W dzisiejszych

---

różniącą się bardzo bogatą i ciekawą kulturą, najbarwniejszym i najbogatszym strojem ze wszystkich grup polskich. Por. J. Bystroń, *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków 1925, s. 10 oraz *Polskie grupy etniczne. Wstęp do ludoznawstwa polskiego*, Kraków 1938. Podobnie o Lachach sądeckich S. Udziela, *Etnograficzne ugrupowanie i rozmieszczenie rodów Górali polskich*, *Przegląd Geograficzny* 1918 I, s. 80—90. Wcześniej O. Kolberg nie rozgranicza Krakowiaków od Górali, natomiast W. Pol Lachów sądeckich włącza do Górali.

⁷ Por. J. Bystroń, *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków 1925, s. 23.

⁸ Górale kpili z nielubianych Lachów, co znajduje potwierdzenie w nadanym im przezwisku „*Podkówcorze*”, zaś mieszkańcy równin śmiejąc się z góralskich kierpców nadali ich właścicielom przezwisko „*Kierpcorze*”. Por. J. Flizak, *Materiały etnograficzne i historyczne z terenu Zagórczan*, Poznań—Łódź 1952, s. 10 oraz J. Zborowski, *Ludoznawcze przyczynki z Góralczyzny*, Lwów 1933, s. 8, a także M. Cz. Cholewa, por. przypis 2, s. 264. Antagonizm między Góralami a Lachami, widoczny „w mowie potocznej, w przyspiewkach, łamigłówkach”, podkreśla Wł. Kosiński w rękopisie z 1942 r. *Górale-Lachy*, który znajduje się w Muzeum Etnogr. w Krakowie oznaczony nr 7/II.

⁹ R. Reinfuss, op. cit., s. 248.

¹⁰ Op. cit., s. 228.

czasach, w których kultura materialna podlega gwałtownej zmianie bądź częściowemu wymieszaniu, podstawowym czynnikiem w ustaleniu zasięgu danej grupy etnicznej jest przede wszystkim gwara, która znacznie wolniej poddaje się obcym wpływom, oraz poczucie przynależności starszego pokolenia do określonej grupy, wytworzone w oparciu o dawne różnice kulturowe.

ZAGADNIENIE NAZWY ORAZ HISTORYCZNEGO I AKTUALNEGO ZASIĘGU TERYTORYALNEGO LACHÓW

Językoznawcy, historycy i etnografowie badali zagadnienia dotyczące samej nazwy Lach, historycznego i aktualnego zasięgu terytorialnego grupy objętej tą nazwą, a także zajmowali się określeniem jej różnic kulturowych. W dzisiejszym rozumieniu wyraz *Lach* jest to nazwa nadawana mieszkańcom nizin oraz Pogórza Karpackiego przez południowych sąsiadów¹¹. Synonimem nazwy *Lach* jest *Równiak*¹². Jak wykazały badania, termin Lach występuje nie tylko na terenie Polski, ale również na Słowacji. W żupaństwie trenczyńskim niedaleko od Wagu we wsi Równem E. Radzikowski zetknął się z nazwą *Lach*, której używa lud słowacki na oznaczenie człowieka obcego, mieszkańca równin nad Wagiem, oracza¹³.

J. Jakóbiec, badając słotwinian w pow. żywieckim, stwierdza, iż mieszkańcy tej wsi znają i odróżniają: Ślezioków (Ślązaków), Słowioków, Ruśnioków i Lachów. Lachów rozmieszczają (zresztą zgodnie ze stanem dzisiejszym) „na równinach od Oświęcimia ku Kętom, Wadowicom i Kalwarii oraz dalej na wschód k/Bochni, Tarnowa”...¹⁴. Słotwinianie wypowiadali się jakoby lud zamieszkujący równiny gniewał się o nazwę *Lach*, co potwierdza tezę E. Radzikowskiego, że jest to nazwa nadawana przez sąsiadów. Na terenie powiatu limanowskiego nazwa *Lach* jest znana tylko tak daleko, jak daleko sięgają bezpośrednie kontakty z Góralami, i choć pograniczni Lachowie stanowiący zwarte grupy (Szczyrzyczenie i Podegrodzianie) przyznają się chętnie do niej, należy raczej sądzić, iż jest przejęta z obszaru góralskiego. W północno-zachodniej części pasa gó-

---

¹¹ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Kraków 1900—1911. T. II, s. 672. Por. Z. Stieber, *Problemy językowej i etnicznej odrębności Podhala*, Łódź 1947.

Autor pisze, że jest jeszcze jeden językowy ślad pobytu pasterzy ruskich w naszych górach, mianowicie nazwa *Lach*, którą nasi górale oznaczają ludność okolic podgórskich wraz z kotliną sądecką. Nazwy ta, ruskiego pochodzenia, oznacza, jak wiadomo, Polaka, od Rusinów wzięli ją Rumuni (Leah). Tak więc „Wołosi” rusko-rumuńscy przebywający niegdyś w naszych górach nazwali rolniczą ludność polską Podgórze, która nie przystąpiła do nich i nie przejęła od nich pastersko-górskiej i „wołoskiej” kultury, s. 14.

¹² Por. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa T. II. 1952, s. 672.

¹³ E. Radzikowski, *Lachy w Polsce i na Słowaczynie*, Lud VI 1900, s. 302.

¹⁴ J. Jakóbiec, *Przyczynek do oznaczenia granicy Lachów*, Lud VII 1901, s. 256.

ralsko-lachowskiego Górale nazywają Lachami swoich północnych sąsiadów, należących do grupy etnicznej Krakowiaków, choć ci ostatni sami siebie tak nie określają; czasami nazywają się *podgorolami* lub szlachtą *podgóorską*, co stwierdziła autorka w Świnnej Porębie, (pow. wadowicki). zaś mieszkańcy Wysokiej i Przytkowic w pow. wadowickim, uważani przez Górali za „bitych Lachów”, nie tylko nie określali siebie tą nazwą, lecz jej w ogóle nie znali. Badania gwarowe na terenie powiatu limanowskiego oraz częściowo myślenickiego przeprowadzone przez członków SKNJ WSP w Krakowie w latach 1968 i 1969, jak również badania własne autorki w północno-zachodniej części pasa podgórsko-karpackiego od Myślenie po Szczyrk przeprowadzone w roku 1970 i 1971 potwierdzają wcześniejsze spostrzeżenia etnografów, iż nazwa *Lach* na oznaczenie ludności Podkarpacia i równin jest importem z Góralczyzny i najczęściej tak daleko jest znana na obszarze lachowskim, jak daleko sięgają bezpośrednio kontakty Lachów z Góralami.

Równocześnie z badaniami nad aktualnym zasięgiem terytorialnym Lachów pojawiły się prace dotyczące wyjaśnienia pochodzenia samej nazwy *Lach* i jej stosunku do terminologii związanej z dawnymi nazwami Polaków, a także próby ustalenia, jakie obszary zajmowała ludność określana mianem *Lach* lub podobnie. Dzisiejsza nazwa *Lach* na oznaczenie ludności Podkarpacia, dorzecza górnej Wisły, a także podgórskiej części *Moraw*, jest jednym z licznych terminów związanych z dawnymi nazwami Polaków obok litewskiej *Lenkas*, węgierskiej *Lengyel*, *Lendizi* (u Geografa Bawarskiego) oraz *Lendzaninói* Konstantyna Porfirogenety, kilkakrotnie wymienionej nazwy *Lachy* w latopisie „Powiast doroczna z lat 1073 i 1093”. Przegląd stanowisk w sprawie Lachów, Lendizi i Lendzaninói w nazewnictwie X wieku daje F. Persowski¹⁵ stwierdzając, że kwestie sporne dotyczyły wyjaśnienia nazwy *Lach*, zlokalizowania terytorialnego ludności objętej tą nazwą oraz wzajemnych związków z nazwami innych źródeł. W sprawie wyrazu *Lach* większość uczonych przyjęła wyjaśnienie etymologiczne (rus. *Lach-Ljach* = pol. *Łech* od *łedo), a różnice dotyczyły wykładnika tego ostatniego terminu *łedo*) jedni znaczenie tej nazwy objaśniali jako ‘ugór’, ‘odłóg’, inni jako ‘karczowisko’, ‘pobagienny czarnoziem’ itp., a wreszcie jako ‘pole’ i ‘równina’).

Wiele kłopotu przysporzyło też uczonym identyfikowanie Lachów pod względem etnicznym. Jedni utożsamiali ich z Wiślanami (Lelewel), inni z Polakami (Nehring i inni), z Sandomierzanami (Łowmiński), a nawet z Chorwatami i Dulębami na zachód od Bugu (Russ) itp.¹⁶ Najwięcej rozbieżności dotyczyło wyjaśnienia terminów *Lendizi* w zapisie

¹⁵ Zob. F. Persowski, *Lachowie, Lendizi, Lendzaninói w nazewnictwie X wieku*, Przemyśl 1958.

¹⁶ Por. op. cit., s. 15—16.

karolińskiej i *Lendzaninoini* u Konstantyna Porfirogenety. Persowski uważa, że terminy *Lendizi*, *Lendzaninoini* oraz *Lachy* należy traktować łącznie, biorąc za podstawę charakter fizjograficzny nazw. Terenem, na którym umieszcza ludność nazwaną tymi trzema mianami, jest południowy wschód Polski, terytorium pogranicza nadbużańskiego. „Za zlokalizowaniem *Lachów* nad górnym Bugiem aż po Chełm, a może nawet po górny Dniestr, przemawiają nazwy topograficzne: *Laszki*, *Laszków*, *Lachy*, *Lacki*, występujące koło Jarosławia, Jaworowa, Przemyśla, Buczacza, sięgające daleko na wschód na ziemie ruskie i na północ na ziemie litewskie”¹⁷. T. Lehr-Spławiński daje również dokładne omówienie trzech najstarszych nazw polskich umieszczonych w obcych źródłach, w tym po raz pierwszy kilkakrotnie wymienionej ruskiej nazwy *Ljachowe* w tzw. Kronice Nestora z XII w. Nazwa *Lachy*, zdaniem T. Lehra-Spławińskiego, jest „nazwą zbiorową dla ogółu plemion polskich i pomorskich. Polega ona na pierwotnej postaci *lęch* utworzonej od tego samego rdzenia *lęd-*, który tkwi także w nazwach *Lędziców* i *Lędzan*, z czego wysuwano nieraz dawniej błędny wniosek, że wszystkie te trzy nazwy oznaczały jedno i to samo plemię”¹⁸.

T. Lehr Spławiński przypuszcza, iż *Lachy* była to nazwa plemienia polskiego najdalej wysuniętego ku północnemu wschodowi i dlatego „osłaniając niejako inne plemiona polskie od strony rusko-litewskiej, stała się z czasem nazwą zbiorową dla ogółu Polaków w języku ruskim i litewskim”¹⁹.

Występowanie nazwy *Lach* na Podkarpaciu, w dorzeczu górnej Wisły i na Morawach Widajewicz oraz Sławski wiąże z osadnictwem wołoskim, jakie się dokonało na tych terenach na przestrzeni od wieku XI—XV (XIV—XV Sławski²⁰, XI—XIV Widajewicz). Pasterze wołoscy, składający się przeważnie z elementów ruskich, przenieśli ją na Podkarpacie. Stąd to pojawia się *Lach* na oznaczenie mieszkańców równin podkarpaccyckich, a także czeski dialektyzm *Lach* (tj. mieszkaniec wschodniego skrawka Moraw oraz przyległych części Śląska). Nazwa *Lach* jest pożyczką ruską,

---

¹⁷ Por. op. cit., s. 17—20. „Sąsiedztwo tekstowe *Lendizi* i *Lendzaninoini* u Konstantyna Porfirogenety oraz wzmianka o tym, że *Lendzaninoini* graniczą z *Pieczyngami*, pozwalają uznać *Lendizi* i *Lendzaninoini* za terminy jednoznaczne i zlokalizować je na pld-wschodzie Polski”.

¹⁸ T. Lehr-Spławiński, *Lędzice-Lędzanie-Lachowie* [W:] *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, s. 206—209.

¹⁹ T. Lehr-Spławiński, *Najstarsze nazwy plemion polskich w obcych źródłach*, JP XLI (1961), s. 267 lub [W:] *Studia i szkice wybrane z językoznawstwa słowiańskiego*. Seria 2. Warszawa 1966, s. 214.

²⁰ Por. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1970, t. IV, z. 1, s. 17—18.

czego dowodem nie tylko *latopisiec*, lecz przede wszystkim postać wyrazu z *-a-* (na gruncie polskim powinna się zachować nosowość) oraz wcześniejsze pożyczki *Lenkas* oraz węgierska *Lengyel*²¹.

CECHY GWAROWE ODRÓŻNIAJĄCE GÓRALI OD LACHÓW I CECHY CHARAKTERYSTYCZNE PASA PRZEJŚCIOWEGO

Pas karpacko-podgórski jest terenem przejściowym od prawdziwej Góralczyzny (gwary podhalańsko-beskidzkie) do gwar Małopolski nizinnej. Wykazuje on z jednej strony cechy wspólne z całym obszarem Małopolski południowo-zachodniej, a nawet środkowo- i wschodniomałopolskiej (podstawowymi cechami małopolskimi wspólnymi dla języka zarówno Lachów jak i Górali są: mazurzenie, udźwięcznianie międzywyrazowe, przejście *-x* wygłosowego w *-k*, pojawienie się głosek protetycznych przed samogłoskami, inna realizacja samogłosek nosowych niż w dialekcie kulturalnym, częsty brak przegłosu **e*, przejście *-il* $\Rightarrow$ *-uy*); z drugiej strony swoją własną odrębność gwarową. Przez obszar pogranicza góralsko-lachowskiego przebiegają izoglosy gwarowe, które różnicują ten pas częściowo jednolity gwarowo na dwa poddialekty — góralski i lachowski.

1. Pas karpacko-podgórski (z wyłączeniem niektórych wsi od Myślenic aż po Bielsko-Białą) charakteryzuje się inną realizacją samogłosek nosowych niż w dialekcie kulturalnym oraz w pasie południowym (Podhale, Orawa, Spisz, Żywiecczyzna). Występują w nim bowiem synchroniczna wymowa nosówek typu *ę*, *o*, gdziekolwiek zlanie się obu nosówek (czyli literackiemu *ę*, *o* odpowiada gwarowe *o*), wyspy beznosówkowe, a w gwarze podegrodzkiej, w Więciórcie i Trzebuni²² oraz w Międzybrodziu Bialskim²³ jeszcze zachował się archaiczny stan z dwiema nosówkami *ą* i *o* oraz towarzyszące mu zjawisko przejścia $eN \Rightarrow aN$. W zachodniej części pasa góralsko-lachowskiego inna wartość nosówek niż w języku literackim cechuje przede wszystkim pogranicze góralskie, natomiast w części południowo-wschodniej (powiaty limanowski, sądecki i częściowo myślenicki) zarówno obszar góralski jak i lachowski wyraźnie odcinają się wymową nosówek od dialektu kulturalnego. W całym pasie ścierają się dwie tendencje: z jednej strony archaiczne *ą*, *o* oraz jedna nosówka jako rezultat późniejszych przemian, a z drugiej dążenie do częściowego lub całkowitego zlikwidowania ryzizmu.

W analizowanym pasie występuje kilka różnych typów gwar:

²¹ J. Widajewicz, *Pierwotna nazwa Polaków*, Kraków 1952, s. 42.

²² M. Kucała, *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław 1957, s. 17 oraz por. MAGP mapa 307 p. 10a: *óązki*, *ééżki*; mapa 309 *ramą* (B. l. poj.), mapa 256 *-ą* (kontynuanty stp. *ę* przed zwartymi), mapa 257 *-ą* (kontynuanty stp. *ę* przed szczelinowymi).

²³ Por. MAGP jak w przypisie 24.

a. Gwary z jedną nosówką i przejściem $eN \Rightarrow oN$: Lubomierz, Łętowe, Rzyki, Jachówka; typ: *śfoty, cęsty*, ze synom;

b. Gwary z dwiema samogłoskami nosowymi, z których jedna jest różna od stanu literackiego: region podegrodzki, Więciórka. Trzebunia, Międzybrodzie Bialskie; typ: $\varphi = \rho$, $\epsilon = \dot{a}$ $eN \Rightarrow \dot{a}N$, $iN = \dot{a}N$; *sfaty, ćasko, goścaneć*²⁴. Taki stan notował jeszcze E. Pawłowski w latach 1937—9, a nawet w latach 1957—58 na terenie Lachów sądeckich. Z tego względu można było uważać gwary podegrodzką za typową reprezentantkę starego XVI-wiecznego stanu nosówek. Ostatnie jednak badania E. Pawłowskiego z lat 1970—73 wykazały w centrum gwary podegrodzkiej dokonujący się proces zupełnej denazalizacji, przeważnie z przesunięciem artykulacji obu odnosowionych fonemów ku górze i ku tyłowi: $a \Rightarrow \dot{a}$, $\rho \Rightarrow \dot{o}$, w innych wsiach tendencją do połączenia obu nosówek w jedną wraz z denazalizacją, ale z silnymi wahaniem w wymowie tej samej osoby (*Męcina* || *Maćina* || *Moćina*)²⁵. Zjawisko to jest wynikiem naturalnej tendencji do zmiany samogłoskowego systemu fonologicznego²⁶.

c. Gwary przejściowe, w których jedna nosówka (ρ , $\epsilon = \rho$) zachowała się jedynie w kategoriach gramatycznych: Poręba W., Niedźwiedź, Podobin, Budzów, Zembrzyce, Ponikiew, Kaczyna, Zagórnik, Targanice, Porąbka, Kocierz M., Kocierz R.; typ *śfety, cęsty*, ale *jo robo, pšez zeko*;

d. Gwary beznosówkowe, obejmujące znaczny obszar powiatu limanowskiego (częściowo także sądeckiego) oraz okolice Wadowie i Andrychowa. W wyniku kolejnego etapu rozwoju samogłosek nosowych w północnej i środkowej części powiatu limanowskiego powstał obszar z całkowitą lub częściową utratą ryzizmu, który — jak się wydaje — zlał się już z obszarem historycznego odnosowienia terenów sięgających po Tarnów, Bochnię i Wieliczkę²⁷. Wiele wsi z wymową jednonosówkową, badanych przez S. Dobrzyckiego w 1902 roku, np. Jodłownik, Szczyrzyce, Raciborzany, Wola Skrzydlańska²⁸, dziś przesunęło się do obszarów beznosówkowych lub przynajmniej z częściową zatrata ryzizmu.

²⁴ Por. E. Pawłowski, *Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich*, Wrocław—Kraków 1955, s. 76.

²⁵ Por. przypis 29, s. 35—37.

²⁶ AJPP mapa 487 *trą* (1 sg.), mapa 492 *k*ořą* (1 os. sg.) p. 8 (Tylmanowa) mapa 459 *proša* ||-*a* typ *ciele*. Por. M. Małecki, *Archaizm podhalański wraz z próbą wyznaczenia granic tego dialektu*, Kraków 1928, s. 16 wyróżnia gwary z dwoma nosówkami, z których jedna jest różna od języka literackiego (Szezawa, Kamienica, Kłodne, Tylmanowa) ogólnopolskie $\rho = \rho$, ale $\epsilon = \dot{a}$, $eN \Rightarrow \dot{a}N$, $iN \Rightarrow \dot{a}N$, np. *śfaty, cęsto, Kroścanko, goścaneć*. Jako autochton stwierdzam, iż obecnie ϵ wygłosowe w gwarze tylmanowskiej realizowane jest najczęściej bez rezonansu nosowego jako *o* (*ido, robo*- 1 os. sg.), ale w wymowie starszego pokolenia daje się zauważyć szeroką realizację przedniej nosówki dziś już zdenazalizowanej jako *a* (*roba, šęga*- 1 os. sg.).

²⁷ Por. K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław—Kraków 1957, s. 102.

²⁸ Por. S. Dobrzycki, *Samogłoski nosowe w gwarze kilkunastu wsi w powiecie limanowskim i myślenickim*, MPKJ III (1905), s. 65.

e. Gwary z literackim rozkładem nosówek ϵ , φ (lachowski obszar pasa zachodniomałopolskiego = północna część powiatu żywieckiego). W gwarach pasa góralsko-lachowskiego obserwujemy żywy proces dokonujący się w ciągu kilkunastu czy kilkudziesięciu lat, zmierzający do uproszczenia wokalicznego systemu fonologicznego: do likwidacji fonemów pochyłonych i nosówkowych. Z obserwacji tego procesu językowego należy wnosić, że wymowa odnosowiona stopniowo obejmie cały pas podgórski, wypierając zarówno typ z $\varphi = \text{lit. } \epsilon, \varphi$ oraz typ $\varphi, \acute{a}$ zamiast lit. φ, ϵ ²⁹.

2. Cały obszar podgórsko-karpacki upodabnia i, y przed u dając uu . W gwarach podegrodzkiej i szczyrzyckiej $i\acute{t}, y\acute{t} = uu$ nie tylko w formach imiesłowowych na $-l$, lecz również w rzeczownikach, np. *bru $\acute{u}$ a* (Pisarzowa)³⁰, podczas gdy pozostały obszar pasa góralsko-lachowskiego (na zachód od Myślenic) posiada uu jedynie w dawnym imiesłowie przeszłym czynnym, i to nie zawsze konsekwentnie, w każdej wsi bowiem obok form typu *nośuu, robuu* zanotowano *robi $\acute{u}$, nośi $\acute{u}$* itp.

3. Właściwością łączącą pogranicze góralsko-lachowskie z obszarem Małopolski południowej i zachodniej jest przejście $-\chi$ wygłosowego w $-k$, które konsekwentnie w każdej pozycji (również w zakończeniach rzeczowników typu: *dak, grok*) zachodzi tylko na obszarze góralskim. Natomiast tereny lachowskie realizują zamianę $-\chi$ na $-k$ jedynie w kategoriach gramatycznych, tj. w D. i Mc. l. mnogiej rzeczowników, zaimków, przymiotników i liczebników, i to nie zawsze konsekwentnie³¹; np. *gży χ || gżyk* (ZL.), *f tyk stavak, po tyk fšak || żouty χ , o b $\acute{u}$ o $\acute{g}$ enka χ , f carny χ spodni χ ca χ* (Bro.), *m $\acute{o}$ k $\acute{i}$ χ* 'miękkich', *i.nyk* (JP.).

Charakterystycznymi i najistotniejszymi cechami gwarowymi oddzielającymi Górali od Lachów są dwie cechy.

1. Zachowany na niewielkim odcinku pogranicza góralsko-lachowskiego całkowity archaizm podhalański, czyli wymowa grup *sy, zy, cy, zy* jak *si, zi, ci, zi* (nie *śi, źi...*), oraz częściowy np. *ři*, obejmujący cały pas góralski od Szczyrku poprzez gwary górali śląskich, żywieckich częściowo Kli-

---

²⁹ Por. E. Pawłowski, *Tendencje rozwojowe systemu fonologicznego w gwarach Południowej Małopolski* [W:] *Słownictwo gwarowe a kultura. Księga referatów zjazdu dialekt. w grudniu 1973 r.*, s. 42. Autor stwierdza, iż „rozwój systemu fonologicznego idzie w kierunku uproszczenia, zmniejszenia ilości fonemów, w szczególności usunięcia opozycji (pochyłona): (jasna) oraz (nosowa): (nienosowa). Rozwój ten jest zgodny z rozwojem języka ogólnopolskiego, który opozycje pierwsze zlikwidował już dawno, a obecnie powoli likwiduje też opozycję drugą”.

³⁰ E. Pawłowski, por. przypis 24, s. 23.

³¹ Op. cit., s. 104 oraz K. Nitsch w *Wyborze polskich tekstów gwarowych*, W-wa 1968, s. 130—132 notuje przykłady z obszaru lachowskiego, które potwierdzają wahania typu: *gży χ || gżyk*, (ZL), *f tyk stavak, po tyk fšak, żouty χ , o b $\acute{u}$ o $\acute{g}$ enka χ , f carny χ spodni χ ca χ* (Bro.).

WYRAZY LACHOWSKIE W GWAŹDZE GÓRALSKIEJ

brzanie w.	znaczenie	
sztyryty	bokobrody	Kasina Wielka
żęć	ciężko pracować	● Kasinka Mała
plycić się	plakać	● Mezana Dolna
śrutować	piersiwy	●● (●) Mezana Górna
vyucyt	raz	● Podobin
šyruńić	bronować	— Stróża M.
basy		— Zawadka M.
barany	nosidła	● Trzebunia
baselary	na	● Palcza
barabole	wodę	● Baczyn
šakopy		● Jachówka
šakopy		— Bierkówka
šakopy		— Śleszowice
šakopy		— Tarnawa Górna
šakopy		● Ponikiew
šakopy		● Rzyki
šakopy		— Targanice
šakopy		— Kocierz M.
šakopy		— Oczków
šakopy		● Trezna
šakopy		— Czernichów
šakopy		— Międzybrodzie Z.
šakopy		● Międzybrodzie B.
šakopy		— Porąbka
šakopy		— Wilkowice
šakopy		— Bystra
šakopy		● Meczna
šakopy		● Szczyrk
šakopy		— Budzów

szczaków³² i Zagórczan³³ oraz dalej na południu Podhale. Wschodnia izofona archaizmu biegnie szczytami Sularzowej, Łysiny, Lubogoszczy i po jednej stronie działu pozostawia wsie góralskie z archaizmem, tj. Bogdanówkę, Trzebunię, Więcierze, Zawadkę myślenicką i Stróże, Kasinę Małą, Kasinę Wielką, Mszaną Dolną, Mszaną Górną, po drugiej zaś miejscowości lachowskie bądź lachowsko-góralskie, w których cecha ta nie występuje (np. Trzemeśnię, Wiśniową, Wierzbanową)³⁴.

Granica typowego archaizmu podhalańskiego (wymowa *si, zi, ci, zi*) przebiega tylko na niewielkim odcinku pograniczem góralsko-lachowskim (Więcierza, Trzebunia, Pcim), gdyż dalej już cofa się na południe (Olszówka, Raba N., Raba W., Łopuszna itd)³⁵. Natomiast częściowy archaizm (po *ři*) poza niewielkim obszarem od Bogdanówki do Tarnawy D., obejmuje wszystkie wsie góralskie omawianego pasa pogranicznego. Na zachód od Bogdanówki izofona archaizmu po *ři* obejmuje wsie: Tarnawa D. i Górna, Ponikiew, Kaczyna, Sułkowice, Kocierz Moszczanicki, Kocierz Rychwałdzki, Porąbka, Międzybrodzie Bialskie, Wilkowice, Bystra, Mieszna, Szczyrk. Południowomałopolska wymowa *ři* łączy się z obszarem śląskim, który również tę cechę posiada. (Na mapie izofona *c, d*). Północny i północno-wschodni przebieg izofony archaizmu po *ři*: *ři/zi* pokrywa się niemal całkowicie (poza pograniczem śląsko-małopolskim) z izofoną wymowy przedniej nosówki jak *o* co najmniej w kategoriach gramatycznych. Przykłady: *sina cisto* (Trzebunia, Zawadka w pow. myślenickim), *pšiset, kšicy* 'płacze' (MG., KM., TD., TG) itp.

2. Resztki aorystu którymi charakteryzują się gwary góralskie (na mapie linia a), to aorystyczne *-χ*, które zgodnie z małopolskim przejściem *-χ* wygłosowego *→ -k* jest realizowane jako *-k*. Ta aorystyczna końcówka zachowała się:

³² J. Bystron, *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, s. 10 Kliszczakami nazywa grupę ubogiej ludności w Gorcach. S. Udziela, op. cit. rozmieszcza Kliszczaków w północno-zachodniej części Beskidu Wyspowego oraz w dorzeczu górnej Raby: „Kliszczaki graniczą od południa z Podhalanami, od zachodu z góralami beskidowymi, od wschodu dzieli ich z Lachami granica biegnąca przez: Słopnice, Zalesie, Zbludzę do Kamienicy i Zabrzezia (tak zamiast Zabrzeży)” s. 90. Natomiast R. Reinfuss [W:] *Monografia powiatu myślenickiego. Wstęp*, Kraków 1970, s. 8 uważa, iż nazwa *Kliszczacy* po raz pierwszy zanotowana przez W. Pola dziś pozostała jedynie w nomenklaturze etnograficznej”.

³³ Zarówno S. Udziela, op. cit., s. 90, jak i J. Bystron, op. cit. s. 20 włączają Zagórczan do Kliszczaków. Jedynie w indeksie do *Ugrupowania ludu polskiego* wspomina Bystron o Zagórczanach, czyli Rabczanach, s. 23. Podobnie A. Fischer w pracy *Mapa polskich grup i obszarów etnicznych*, Lud Polski. Lwów 1926, s. 17 obok zasadniczej góralskiej grupy *Kliszczaków* wydziela drobny szczep góralskich Zagórczan dzielący się na Porębian i Rabczan. Dziś jednak powszechnie odróżnia się Zagórczan od Kliszczaków zlokalizowanych na terenie Beskidu Wyspowego (pn-zachód od Mszany Dolnej).

³⁴ M. Małecki, op. cit., s. 16.

³⁵ Op. cit.,

a) w 1. os. l. poj. czasu przeszłego, np. *byłek* zanotowane we wszystkich wsiach góralskich oraz *alek se vyryktovana, zek suysana, jagek*.

b) w 1. os. l. poj. trybu przypuszczającego, np. *zrobiłbyk, muśolbyk, byłbyk, dyć byk zrobiu* itp.

Izofona aorystyczna *-k* oddziela wsie lachowskie od góralskich, gdyż cecha ta charakteryzuje przede wszystkim gwarę góralską, choć gdzieniegdzie zachowała się dziś jeszcze w pasie przejściowym (niegdyś góralskim, obecnie lachowsko-góralskim (np. w Łękawicy, Brodach, Leśnicy itd.). W pasie przejściowym formy z *-ek* zachowują się jedynie w wymowie osób starszych, i to stosunkowo rzadko, natomiast młodzi posługują się najczęściej formą literacką z *-em*. Przykłady: *byuem, robiuem* || *byuək, robiuək*) Br., Koz., L., Ł., Jaszcz., Str., SP, TD, TG, Za., Sl. Na północ od tych wsi *-k* w końcówkach czasownikowych nie występuje w ogóle lub pojawia się sporadycznie ³⁶.

We wsiach typowo lachowskich zarówno pasa północno-zachodniego (np. Przytkowice, Wysoka, Zebrzydowice, Krzęcin), jak i południowo-wschodniego (Szczyrzycanie i Podegrodzianie) nie notuje się form tego aorystu. W zamian u nich występują formy złożone typu: *io robiu* (Sądecczyzna oraz znaczna część powiatu limanowskiego) ³⁷ lub proste z końcówką *-em* (lachowski pas na zachód od Myślenic).

Północna i północnowschodnia izofona resztki aorystycznej ($-χ = -k||f$) obejmuje miejscowości: Szczyrk-Biła, Meszna, Bystra, Wilkowice, Międzybrodzie Bialskie, Porąbka, Targanice, Sułkowice, Kaczyna, Rzyki, Poniaków, Stróża (pow. myślenicki), Zembrzyce, Budzów, Palcza, Więciórka, Trzebunia, Kasina Mała, Mszana Górna, Kasina Wielka oraz dalej zgodnie z badaniami E. Pawłowskiego ³⁸: Zalesie, Zbludza, Kamienica, Zabrzeż, Tylmanowa, Krościenko, Szlachtowa (na mapie izoglosa a).

Cały pas lachowski od obszaru góralskiego poza odmiennym słownictwem wyróżnia się przejściem *eu* w *ou*. Typ *uosoŭka, pudouko* jest jednak najczęstszy u Podegrodzian, którzy obok Lachów myślenicko-limanowskich mają inne właściwości gwarowe niż pozostałe obszary pogranicza góralsko-lachowskiego ³⁹.

---

³⁶ Por. M. Kucala, op. cit., s. 21 stwierdza w Facimiechu brak $-ek = eχ$. Podobnie K. Nitsch, op. cit., s. 100 zauważa, iż końcówka $-ek = eχ$ występuje tylko w dialektach górskich nie dochodzących do Krakowa. Natomiast K. Dejna, *Dialekty polskie*, Warszawa—Wrocław—Kraków 1973, mapa nr 69 notuje występowanie form z $-ek$ na znacznie szerszym obszarze (w pasie od Myślenic po Bielsko-Białą) niż wykazały moje materiały zebrane w latach 1970—71. Aorystyczne $-k = -χ$ konsekwentnie trzyma się gór i w pasie karpacko-podgórnym nie dochodzi do Wisły. Por. na mapie linia, poza którą na północ i północny-wschód nie stwierdzono aorystycznego $-k$.

³⁷ Por. E. Pawłowski, op. cit., s. 104 oraz mapa nr 2.

³⁸ Op. cit.

³⁹ Op. cit.

1. Z gwarowych cech fonetycznych Podegrodzian i Szezyrzyczan charakteryzuje typowe dla nizin przesunięcie artykulacji *o* po przedniojęzykowych ku przodowi (typ: *kro^ova*, *ro^ogi*, ale nie na całym obszarze podegrodzko-szezyrzeckim) oraz zachowanie *n* przedniojęzykowego przed spółgłoskami *k*, *g*, *χ*, podczas gdy Góraliszczyzna ma *v*.

2. Gwara podegrodzka wyróżnia się z całego pasa oraz z gwar sąsiednich bardzo silnie rozbudowanym wokalizmem⁴⁰.

3. Ze zjawisk fleksyjnych północno-wschodni obszar lachowski charakteryzuje końcówka 1 os. l. mnogiej trybu rozkazującego i oznajmującego *-ma* (*-my* χ *-va*), która ma dość duży zasięg, obejmuje bowiem znaczną część Sądeckizny oraz środkowo-północną część dawnego powiatu limanowskiego. Obok *-ma* występuje również literacka końcówka *-my*, przeważnie w wymowie młodego pokolenia. Na znacznie mniejszym obszarze niż zasięg *-ma* obserwuje się występowanie końcówki *-va* (na mapie izomorfa *e*, *f*)⁴¹, która jest niewątpliwie archaizmem cofającym się, czego dowodem jej węższy zasięg, a także używanie form *χoźva*, *rubva* jedynie w znaczeniu żartobliwym w Więciórcie⁴² oraz zupełny jej zanik w Kasinie Wielkiej⁴³.

4. Góraliszczyzna, a wraz z nią zachodnia część obszaru pogranicza lachowskiego, posiada typ bezokolicznika na *-ovać*, natomiast Podegrodzian wyróżnia *-uvać* (zarówno ~~z~~ z *-ovać* jak i *-yvać*): *maluvać*, *rysuvać*, *potskakuvać*. Cecha ta częściowo objęła gwary góralskie, gdyż przedostała się z Sądeckizny na Spisz, a nawet na wschodnie Podhale, np. typ *maluvać* występuje jeszcze w Łopusznej⁴⁴.

Słownictwo. Przeanalizowane zjawiska fonetyczne i morfologiczne, choć różnicują pas góralsko-lachowski na dwie odrębne gwary, nie mogą stanowić jedyne kryterium ich podziału. Należy bowiem rozpatrywać je łącznie z różnicami, podobieństwami i osobliwościami słownikowymi,

⁴⁰ Op. cit., s. 27.

⁴¹ Por. na mapie linia *e*, *f*.

⁴² M. Kucala, op. cit., s. 16.

⁴³ Doc. dr J. Kobylińska w rozmowie z autorką twierdziła, iż zapamiętała z okresu dzieciństwa, jak mieszkańcy Mszany Dolnej wyśmiewali się z ludzi pochodzących z Kasiny Wielkiej z powodu wymowy *rubva*, *χoźva*. Badania SKNJ nie notują już żadnych przykładów ani z *-va*, ani z *-ma* w tej wsi.

⁴⁴ Por. M. Małecki, *Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy jezykowe)*, Kraków—Warszawa 1938, s. 44 oraz E. Pawłowski, *Charakterystyka gwary Sromowiec Wyżnych i nowy podział gwar tatrzańsko-beskidzkich*, Spraw. PAU T. IV nr 6, Kraków 1950, s. 327—332, por. tabelę na s. 332. Podobnie etnografowie potwierdzają silną ekspansję kultury lachowskiej z kotliny sądeckiej w II połowie XIX w. na zdobnictwo u górali sądeckich i gorczańskich Zagórzan, a także na myślenickich Kliszczakach (np. piękne wyszycia na wełnianych białych spódnicach kliszczackich). Później centrum mody stało się Podhale. Por. R. Reinfuss, jak w przypisie 32, s. 9 oraz Z. Szewczyk jak w przypisie 1, s. 171.

które często — jak wykazał E. Pawłowski na terytorium podegrodzkim — pozwalają wyznaczyć dokładny zasięg danej grupy etnicznej⁴⁵.

Najciekawszym obszarem ze względu na słownictwo z całego badanego pasa jest gwara podegrodzka. Obserwuje się w niej z jednej strony stosunkowo duży zasób słów góralskich i podhalańskich, spowodowany położeniem geograficznym Sądecczyzny oraz kontaktami z Góralami, z drugiej lokalne osobliwości podegrodzkie nie notowane w innych częściach Polski⁴⁶.

Poza Sądecczyzną tereny góralskie stanowią również zwarty obszar, na którym obserwuje się występowanie typowego dla gór słownictwa⁴⁷. W słowniku Górali karpaccich zachowała się terminologia związana z pasterstwem, które do niedawna stanowiło główne zajęcie mieszkańców gór⁴⁸, a także z przetworami mlecznymi, ze strojami ludowymi oraz z właściwościami terenu. Terminologia ta na ogół nieznaną jest mieszkańcom Podkarpacia (poza Sądecczyzną, gdzie, jak wykazał E. Pawłowski, zachowało się dość dużo wyrazów góralskich w gwarze lachowskiej), choć ostatnio wskutek zacierania się różnic etniczno-kulturowych obserwuje się wzajemne przenikanie wyrazów lachowskich na obszary góralskie i na odwrót — wyrazów góralskich na terytoria zamieszkiwane przez Lachów. Silniejsza jednak ekspansja kultury i gwary lachowskiej spowodowana jest przede wszystkim tym, że Lachy górowali materialnie nad swoimi sąsiadami⁴⁹, co daje się zaobserwować jeszcze dzisiaj (wsie góralskie pasa od Myślenic po Żywiecczyznę włącznie są na ogół gorzej zabudowane, często nie mają dojazdu i połączenia z miastem itp.). O odrębności słownictwa związanego odmiennymi zajęciami oraz z inną kulturą materialną ludności gór i podgórzia świadczą wyrazy takie jak: *baca*, *kyosar* 'zagroda na owce' oraz nazwy gatunków owiec: *śutka*, *śutka* 'owca bez rogów', *kurnyta* 'owca z rogami', *jarka* 'owca, która nie ma młodych', *byrka*, *byrusia* ew. *byrce* 'owce o krótkiej i gęstej wełnie', które na ogół nie występują na obszarze lachowskim, a jeśli nawet notuje się je tam, to najczęściej w innym znaczeniu, np. *k*osar* 'bałagan' (Pa), *k*osor* 'nie-

---

⁴⁵ E. Pawłowski, jak w przypisie 23, s. 231, mapa nr 3 „izoleksa podelgi”. Por. F. Sławski, *O kilku archaizmach gwary podegrodzkiej* [W:] Rocznik Nauk.-Dydakt. Zeszyt 47. *Prace Językoznawcze II*. Kraków 1973, s. 155—160.

⁴⁶ E. Pawłowski, op. cit., s. 28—33, tablica II, obejmująca „endemity” lub wyrazy charakterystyczne dla gwary podegrodzkiej, np. *biży* (*bigi*), *byokice*, *gary*, *ħaćać*, *kaipux* (*kaipus*), *kurpel*, *łaskuopy*, *p*odelga*, *pšyruńic*, itp.

⁴⁷ Z. Stieber, por. przypis 11, s. 10—16 oraz M. Małecki, por. przypis 44, s. 21—23, a także W. Herniczek-Morożowa, *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, PAN Ossolineum. Cz. I., 1975 r.

⁴⁸ Do dziś jeszcze poza Podhalem i Pieninami górale zajmują się wypasem owiec w Gorcach, w Beskidzie Wyspowym (na Ćwilinie), w pasmie babiogórskim, w Beskidzie Żywieckim (np. w Czernichowie) oraz w Beskidzie Śląskim (np. w Brennej, Szczyrku).

⁴⁹ Por. przypis 44.

porządek' (Lit. Brze.), Atlas polskiego Podkarpacia mapa nr 163⁵⁰, *k*osar* || *p¹eruński k*osyk* 'ogromny koszyk' (H., Ska.). W pasie przejściowym w okolicach Kalwarii i Wydowic zachowały się one w słowniku tych wsi jako nieliczne pozostałości gwary charakterystycznej dla Górali. Część wyrazów góralskich (np. *baca*, *iuxas*, *śutã*, *śutka*) przeniknęła w głąb obszaru lachowskiego na skutek utrzymywania licznych kontaktów starszego pokolenia Lachów z Góralami (oddawanie owiec na wypas w góry, zakup siana u Górali itp.), a także dzięki temu, iż niektóre z nich (*baca*, *iuxas*) rozpowszechniły się w dialekcie kulturalnym. Należy jednak podkreślić, iż pomimo występowania omówionych wyżej wyrazów góralskich u Lachów nie są one tam używane poza obszarem zgodnym w przybliżeniu z przebiegiem innych izoglos gwarowych (por. mapę) typowych dla Góralczyzny. Podobnie węgierski wyraz *sumar* 'osioł', używany również w znaczeniu głupi oraz w zawiązkach frazeologicznych: *narobiu śe jak sumar*, *ħaruje jak sumar*, *iħe jak sumar*, znany jest przede wszystkim Góralom oraz niektórym miejscowościom pasa przejściowego (JP, D, Bug., L., Jaszcz.), natomiast typowy obszar lachowski na ogół nie zna i nie używa tego wyrazu lub posługuje się nim jedynie w utartych zwrotach)⁵¹.

Niektóre właściwości terenu Górale określają mianem *groń* 'góra, szczyt', *ħou* 'grzbiet graniczny' *grapa* ew. *drapa* 'urwisko, stroma góra', pagórek a także *kymпка* (na pograniczu śląsko-małopolskim), nazw tych przeważnie nie znają nie tylko wsie lachowskie, lecz nawet niektóre miejscowości pasa przejściowego (np. cały obszar od Zagórza do Stroni w pow. suskim i wadowickim)⁵². Z tej grupy wyrazów jedynie zasięg góralskiego *grapa* || *drapa* jest stosunkowo duży na obszarze lachowskim, gdyż posługują się nim zarówno Sądecczanie, jak i Szczyrzyczanie wraz z niektórymi miejscowościami pasa przejściowego⁵³.

Cały obszar zarówno góralski jak i lachowski cechuje niezwykle bogata

⁵⁰ Por. AJPP, mapa nr 00 (p. 19 — Iwkowa k/Bochni *k*osar* 'wielki koszyk', p. 24, Stanisławice pow. Bochnia — *k*osara* 'ogrodzenie na gęsi' oraz p. 23. Bogoniowice, pow. Grybów — *kosar* 'kojec upleciony z wikliny').

⁵¹ Por. AJPP mapa nr 196 wykazuje, iż wyraz *sumar* znany jest tylko w górach i na Śląsku. W pasie przejściowym lub na obszarze lachowskim występuje gdzieniegdzie, ale tylko używany jako *nomen proprium* (np. p. 18 — Lipnik, pow. Myślenice, p. 3 — Niedźwiedz, pow. Limanowa, p. 20 — Litacz-Brzezna, pow. Nowy Sącz, p. 23 — Bogoniowice, pow. Grybów).

⁵² Por. AJPP mapa nr 321 — nazwy *groń* nie znają już w Zarzeczcu (p. 6), pow. Wadowice, w Bulowicach k/Wadowic (p. 9), w Lipniku (p. 18), pow. Myślenice, w Iwkowej koło Brzeska (p. 19), w Bogumiłowicach (p. 22) pow. Tarnów, w Bogoniowicach (p. 23) pow. Grybów, w Stanisławicach (p. 24) pow. Bochnia.

⁵³ Por. AJPP, mapa nr 322. *Grapa* występuje na obszarze góralskim oraz w Litaczu (p. 20) i Zarzeczcu (p. 6) w znaczeniu 'mały laszek, zarośla, ciernie' a także w Bulowicach (p. 9) w znaczeniu strome, urwiste miejsce'. Brak w punktach: 18, 19, 22, 23, 24, 32, 33, 35. Por. tabelę I.

synonimika, co można zaobserwować na przykładach nazw nosideł na wodę, bokobrodów oraz czynności pierwszego bronowania itp. Wyrazy *skrudlić* 'pierwszy raz bronować' oraz synonim *radlić* znane są przede wszystkim Góralstwie. Szczyrzyczenie w zamian używają wyrazów *śrutować*, *vuucyc* ew. *zakować*, a Podegrodzianie *pšyrunić*. W zachodniej części pasa góralsko-lachowskiego wyraz *skrudlić* ma szerszy zasięg, obejmując wsie obszaru przejściowego, a nawet lachowskiego (np. Wysoka, Przytkowice), zaś lachowski termin *vuucyc* sięga daleko w głąb Góralstwa⁵⁴, co wymownie świadczy o wzajemnym przenikaniu słownictwa z jednego regionu do drugiego, szczególnie tam, gdzie sprzyjają temu warunki geograficzne. Podobnie lachowski wyraz *fáf*oryty* (z różnym stopniem i miejscem labializacji) na określenie bokobrodów przesunął się daleko na południe i objął nie tylko cały pas przejściowy, lecz również niektóre wsie góralskie (np. MG, MD, KM, Po.). Jednakże, choć pojawił się on na obszarach góralskich, nie wyparł form typowych dla Góralstwa, takich jak: *basy*, *bausy* używanych obok *baki*, *baice*, *peisy*, *peixy*, *puxy*, *icki*. (Występowanie form góralskich na obszarze lachowskim i na odwrót lachowskich w pasie góralskim ilustrują załączone tablice I i II).

Obydwie gwary różnią się także nazwami nosideł na wodę. U Górali (a także u Lachów w północno-zachodniej części badanego pasa) przeważają wyrazy z tematem utworzonym od nosić z różnymi formantami, np. *nose*, *nosace*, *nosidya*, *nosajki* oraz *barce*, *barca*, *vozadya* obok *vogi*, *kluki* (w okolicach Żywca)⁵⁵, podczas gdy Szczyrzyczenie i ludność pogranicza limanowsko-podegrodzkiego posługują się kilkoma odmiennymi nazwami: *basy*, *basalary*, *barabole* lub *luncopy* i *liskopy*, utworzone prawdopodobnie od nazwy sądeckiej — *laskopy*.

Nazwy omówione tu przykładowo świadczą z jednej strony o bogactwie i zróżnicowaniu słownikowym tak grupy góralskiej jak i lachowskiej, z drugiej o wzajemnym przenikaniu wyrazów lachowskich na tereny góralskie i na odwrót, form góralskich na obszary lachowskie. Częstsze występowanie leksykalnych form góralskich niż lachowskich w pasie przejściowym oraz trwałe trzymanie się gór słownictwa związanego z pasterstwem⁵⁶, z przetworami mlecznymi, z właściwościami terenu świadczy o tym, iż właściwości gwarowe dłużej utrzymują się na danym terytorium niż elementy etnograficzne (strój, zdobnictwo, budownictwo).

⁵⁴ Por. tablicę I i II oraz z AJPP mapę nr 104.

⁵⁵ Por. tablicę I i II oraz z AJPP mapę 89.

⁵⁶ M. Małecki, op. cit. s. 21 stwierdza, iż „Góralstwa terminologia pasterska jest zasadniczo nieznana lachowi (mieszkańcowi nizin), gdyż nie ma u lachów ludności, która by się temu zajęciu wyłącznie lub przeważnie oddawała”, s. 21 oraz dalej „Rumunizmy wyraźnie trzymają się gór i na północ od linii Cieszyn—Biała—Myślenice już ich nie spotykamy”, s. 24. Por. w AJPP zasięg węgierskich wyrazów *sumar* (mapa 196 por. przypis 51), *Kielek* 'wydatek' (mapa 421), *kocis* 'stangret' (mapa 422), *hasen* 'zysk' (mapa 416) obejmuje tylko tereny typowo góralskie (nawet bez pasa przejściowego).

PRÓBA SKONFRONTOWANIA PRZEBIEGU IZOGLOS GWAROWYCH
Z ETNOGRAFICZNĄ GRANICĄ POLSKIEJ GÓRALSZCZYZNY

Etnografowie, a szczególnie R. Reinfuss, wyznaczając północną granicę polskiej Góral szczyzny, kilkakrotnie postulowali, aby tego typu badaniom w sukurs przyszła dialektologia. Wydawało im się bowiem, że pod wpływem nacisku lachowskich oraz miejskich cech kulturowych na tereny góralskie stopniowo zanika odrębność sąsiadujących ze sobą grup etnicznych i jedynie właściwości gwary, na które zresztą bardzo często zwraca uwagę sam lud, pozostają jako najważniejsze elementy wyróżniające Górali i Lachów. Z nowszych badań etnograficznych wynika, że różnice typu budownictwa górskiego i podgórskiego niwelują się, a na niektórych obszarach jeszcze szybciej zanikają różnice w stroju regionalnym⁵⁷. Ekspansja budownictwa lachowskiego na tereny góralskie (słomiane dachy i bielone zręby) w początkach XX wieku była bardzo silna, natomiast w stroju (później także w budownictwie, ale już w okresie powojennym) częściowo została zahamowana przez wpływy urbanizacyjne. Również czynniki ekonomiczne, a przede wszystkim to, że wskutek lepszych i dogodniejszych warunków materialnych mieszkańcy okolic podgórskich byli zamożniejsi od ich południowych sąsiadów, zadecydowały o częściowym zniwelowaniu różnic między Góralami a Lachami oraz wpłynęły na rozluźnienie poczucia przynależności grupowej u góralskiej ludności pogranicznej, która bardzo często zaczęła podszywać się pod miano Lachów (np. mieszkańcy Tarnawy Dolnej) lub wypierać się swego etnikonu (np. w Więcierzy, Tokarni, Skomialnej Czarnej)⁵⁸ albo nie przyznawać ani do Górali, ani do Lachów. Czasami mieszkańcy pogranicznych wsi góralskich nazywają siebie *Podgoralami*, a nawet *Szlachtą podgóorską*.

Wszystko to wpłynęło na zmniejszenie się obszaru góralskiego i na przesunięcie granicy między Góralami a Lachami na południe. Proces ten częściowo hamują warunki naturalne; np. południowo-zachodniej części powiatu myślenickiego „równoleżnikowy układ grzbietów (...) daje dosyć ostrą granicę między Góralami a Krakowiakami, których na pograniczu określa się jako Lachy. Do wsi lachowskich zaliczane były Sułkowice, Jasienica, Bysina, natomiast po drugiej stronie pasma, w skład którego wchodzi szczyty Buchówka, Sularzówka i Trzebuńska Góra, mamy już wsie zdecydowanie góralskie, jak Stróża czy Trzebunia”⁵⁹. Podobnie dość ostro zaznacza się granica między ugrupowaniami Lachów i Górali na pograniczu limanowsko-sądeckim, gdzie nie tylko warunki geograficzne sprzyjają zachowaniu odrębności kulturowych Górali i Lachów, lecz

⁵⁷ R. Reinfuss, por. przypis 1, s. 239.

⁵⁸ R. Reinfuss, op. cit., s. 247.

⁵⁹ Z. Szewczyk, op. cit., s. 174.

przede wszystkim bardzo żywe umiłowanie tradycji oraz świadomość przynależności do własnej grupy etnicznej zarówno Podegrodzian, jak i Białych Górali czy Zagórczan. Na pozostałym obszarze na skutek dogodniejszych warunków geograficznych, sprzyjających infiltracji cech kulturowych z jednego regionu do drugiego, wytworzyły się obszary przejściowe z nasileniem elementów lachowskich bądź góralskich. W pasie tym z właściwości etnograficznych najczęściej dominują cechy kultury lachowskiej (obecnie częściowo i miejskiej). Podobnie jest z gwarą, ale tylko na pewnych odcinkach badanego pasa, tj. w okolicach Wadowic i Kalwarii oraz w sąsiedztwie ze Szczyrzyczanami. W wielu miejscowościach zaliczanych przez etnografów do pasa przejściowego (Targanice, Sułkowice, Ponikiew, Rybarzowice, Buczkowice, Wilkowice, Meszna, Bystra)⁶⁰ pomimo obserwowania-naleciałości gwary Lachów (najczęściej w słownictwie) przeważają cechy właściwe dla gwar góralskich: zachowane słownictwo pasterskie, występowanie archaizmu w *ři*, aorystyczne *-χ* $\Rightarrow$ *-k* oraz wymowa jednosówkowa przynajmniej w kategoriach gramatycznych. Świadczy to o tym, że pomimo silnych wpływów zarówno gwar sąsiednich, jak i dialektu kulturalnego, język wyróżniający dany etnikon od innych grup znacznie wolniej ulega zmianie niż elementy etnograficzne (strój, budownictwo, zdobnictwo).

Najnowsze prace etnograficzne, w oparciu o badania zasięgu stroju góralskiego, pewnych cech budownictwa oraz zgodnie z granicą wyznaczoną przez sam lud uważają, że ostatnimi miejscowościami góralskimi są:

I. Wisła, Brenna, Szczyrk, Słotwina, Pietrzykowice, Kocierz, Rychwałd, Las, Tarnawa G., Krzeszów, Stryszawa, Sucha, Maków, Jachówka, Zachełmna, Baczyn, Bieńkówka, Trzebunia, Stróża, Pcim, Kasinka M., Kasina W., Gruszowiec, Jurków⁶¹, dalej (według F. Bujaka) Chyżówki, Pólrzeczki, Szczawa, Zalesie, Wola Kosnowa, Kieczna, Łącko, Maszkowice⁶² dalej (granica wyznaczona przez M. Cz. Cholewę)⁶³ Brzyna, Obidza, potem granica biegnie pasmem Radziejowej oddzielając Górali pienińskich od Lachów sądeckich (Piwniczna, Łomnica).

II. Pas o charakterze przejściowym: Meszna, Bystra, Wilkowice, Buczkowice, Rybarzowice, Łodygowice, Bierna, Brzezinka, Targanice, Sułkowice, Zagórnik, Kaczyna, Ponikiew, Koziniec, Świnna Poręba, Jaszczurowa, Mucharz, Tarnawa D., Zembrzyce, Skawce, Marcówka, Stryszów, Dąbrówka, Łekawica, Budzów, Stronie, Leśnica, Skawinki, Paleza, Harbutowice, Jasienica, Bysina, Dobra, Jasna Podłopień, Słop-

⁶⁰ R. Reinfuss, op. cit., s. 250.

⁶¹ R. Reinfuss, op. cit., s. 250.

⁶² F. Bujak, *Przyczynki do kwestii Lachów i Górali*, Lud VIII (1902), s. 161—168.

⁶³ M. Cz. Cholewa, *Mapa zasięgu Górali od Łącka*, Muzeum Etnograficzne w Krakowie. Nie opublikowana.

nice, Młyńczyska ⁶⁴ oraz Wiśniowa, Wierzbanowa, Lipnik ⁶⁵ (por. na mapie linię A).

Izoglosy gwarowe, oparte na zjawiskach fonetycznych i morfologicznych (występowanie resztek aorystycznego $-k \rightleftharpoons -\chi$, archaizm bodaj w *ři*, realizacja przedniej samogłoski nosowej ϵ jak o przynajmniej w kategoriach gramatycznych) oraz na zasięgu niektórych wyrazów góralskich przebiegają podobnie jak granica etnograficzna, a na niektórych odcinkach, np. od Kasiny Wielkiej do Jachówki i od Młyńczysk po Łomnicę niemal identycznie. Jedynie w okolicach Andrychowa oraz w pasie od Porąbki (pow. żywiecki) przez Wilkowice, Bystrą, Meszną po Szczyrk niektóre miejscowości zaliczone przez R. Reinfussa do pasa przejściowego włączyłam do obszaru góralskiego, gdyż pomimo częściowego zaniku stroju ludowego, a także zatarcia poczucia przynależności do Górali, właściwości gwary tych wsi są typowe dla Góraliszczyny (zachowany częściowy archaizm, aorystyczne $-k$ oraz słownictwo pasterskie). Przebieg izoglos gwarowych pozwala uznać za graniczne następujące wsie góralskie: Szczyrk, Meszna, Bystra, Wilkowice, Międzybrodzie B., Porąbka-Kozubnik, Targanice, Rzyki, Ponikiew, Tarnawa G., Budzów, Baczyn, Palcza, Jachówka, Bieńkowka, Więciórka, Trzebunia, Stróża (pow. myślenicki), Kasina Wielka, Gruszowiec, Jurków oraz dalej zgodnie z wynikami badań E. Pawłowskiego: Zalesie, Zbludza, Zagorzyn, Łącko, Maszkowice, Zabrzeż, Tylmanowa, Kłodne, Krościenko, Szczawnica, a po drugiej stronie pasma Radziejowej Piwniczna i Łomnica.

W pasie przejściowym zgodnie z wynikami badań etnograficznych pozostaje kilkanaście wsi w powiecie wadowickim i suskim na północ od linii: Tarnawa G., Zembrzyce, Budzów, Bieńkowka, Trzebunia oraz pas miejscowości niegdyś góralskich od Myślenie po Słopnice w pow. limanowskim, w których dominują gwarowe cechy góralskie (np. w Jurkowie) bądź lachowskie (okolice Wadowic).

WYKAZ SKRÓTÓW I OBJAŚNIENIA DO TABLIC

- AJPP — M. Małocki, K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Cz. I—II, Kraków 1934.
Br. — Brody, pow. Wadowice.
Bro. — Bronowice, pow. Kraków.
Bug. — Bugaj, pow. Kraków.
D — Dobra, pow. Limanowa.
H — Harbutowice, pow. Myślenice.
JP — Jasna-Podłopień, pow. Limanowa.
Jaszcz. — Jaszczurowa, pow. Wadowice.

⁶⁴ R. Reinfuss, op. cit., s. 250.

⁶⁵ Z. Szewczyk, op. cit., s. 175.

KM	— Kasinka Mała, pow. Limanowa.
Koz.	— Koziniec, pow. Wadowice.
L	— Leśnica, pow. Wadowice.
Ł	— Łękawica, pow. Wadowice.
MAGP	— Mały atlas gwar polskich, PAN t. I, II, V, VII, XI, XIX.
MD	— Mszana Dolna, pow. Limanowa.
MG	— Mszana Górna, pow. Limanowa.
Pa	— Palcza, pow. Sucha Beskidzka.
Po	— Podobin, pow. Limanowa.
Ska	— Skawce, pow. Wadowice.
Sl	— Stróża, pow. Limanowa.
SP	— Świnna Poręba, pow. Wadowice.
Str.	— Stronie, pow. Wadowice.
TD	— Tarnawa Dolna, pow. Sucha Beskidzka.
TG	— Tarnawa Górna, pow. Sucha Beskidzka.
Za	— Zagórze, pow. Wadowice.
ZL	— Zawadka, pow. Limanowa.

Wyraz używany jedynie jako nomen proprium.

Wyraz znany, używany w innym znaczeniu.

Wyraz znany, lecz nie sprawdzono, czy jest używany.

Wyraz znany, ale nie używany.

Wyraz znany, używany obok innego synonimu.

Wyraz znany i powszechnie używany.

— wyraz nie znany i nie używany.

Pusta kratka, informator nie dał odpowiedzi.

Cyfrę przy wyrazie stosuje się po to, aby ułatwić rozpoznanie, która z form tego wyrazu występuje w danej miejscowości.

W tablicy II przy wyrazie *fąfuoryty* nie uwzględniono różnych jego odmianek fonetycznych.